

Szegedi tudósportrék

„Oktatni és kutatni
szerettem mindig”

MÉREI GYULÁVAL BESZÉLGET VÖRÖS LÁSZLÓ

— Mérei Gyula professzornak, akadémikusnak nagyon sok tanítványa van; az ő nevükben is, de minden magyar tudományoszerető ember nevében is nagy szeretettel és tisztelettel köszöntöm 75. születésnapja alkalmából. A 75. születésnapig azonban az évek számát tekintve is hosszú volt az út, s kezdjük talán beszélgetésünket az indulásnál, a szülői háznál, a családi környezetnél, az ifjúkori éveknél.

— Józsefvárosi kispolgári családból származom, édesapám kiskereskedő volt, tüt, cernát, kötött-szövött árut árusított egyedül. 1919-ben, az úgynevezett spanyol járványban — most influenzának hívják — meghalt. Édesanyám vezette az üzletet egymaga tovább, és közben ellátta a háztartást is. 1921-ben férjhez ment Mérei Dezsőhöz, aki adoptált, és aki olyan jó volt, mintha az édesapám lett volna. Bár jóval korábban is szerettem már olvasni, ő volt az, aki megértően tovább buzdított erre a szenvedélyemre. Tanévek végén mindig megjutalmazott jeles bizonyítványomért valamiféle könyvigényem kielégítésével. Egy alkalommal azt mondtam, kitűnő bizonyítványom jutalmaként Gárdonyi összes műveit kérem, amit meg is vett. Jókainak az összes művei már megvoltak, mert ő már régebben megvette, úgyhogy a régi 100 kötetes, az eredeti kiadást, az aranygerincűt már 11—13 éves koromban mind elolvastam.

Az elemi iskolák elvégzése után a VIII. kerületi Zrínyi Miklós reálgimnáziumban tanultam tovább. Ide a környéken lakó VIII. kerületi, úgynevezett belső józsefvárosi kispolgári és proletár rétegekből származó gyerekek jártak. Az is-

kola igazgatója Lengyel Miklós volt, Benedek Elek veje. Liberális gondolkodású, nagyon tisztességes ember, akinek többek között azt is köszönhettem, hogy zsidó származásom ellenére bekerülhettem az egyetemre. Ebben annak a szerencsés körülménynek is szerepe volt, hogy érettségi biztosunk Eckhardt Sándor professzor volt, a francia tanszék vezetője a Pázmány Péter Tudományegyetemen, aki talán a magyar irodalomból elmondott feleletem alapján megkedvelhetett, mert Péterfy Jenő véleményét szó szerint idéztem Kemény Zsigmond regényeiről.

Lengyel Miklósnak, az iskola igazgatójának és Eckhardt Sándor professzornak köszönhetem, hogy bejuthattam az egyetemre. Lengyel Miklós Lukinich Imre professzornak, a Kelet-európai Történeti Tanszék vezetőjének barátja volt, és megkérte, hogy figyeljen oda rám a felvételi kérvények elbírálásakor. Eckhardt Sándor tanár úr pedig minden felkérés nélkül megnézte a névsort, látta a nevemet és szólt, hogy vegyenek föl. Így kerültem be a Pázmány Péter Tudományegyetemre történelem—latin—francia szakos hallgatónak.

— *Mérei elvtárs számos írásában szeretettel és tisztelettel szólt arról, hogy már egyetemista korában és később is milyen sokat köszönhetett Szekfű Gyulának, a tudósnak és az embernek egyaránt. Milyen volt a „Szekfű-jelenség”, mi volt a varázsa, hogy később is, máig tartóan — bár világnézetileg elváltak az útjaik — mindig olyan meleg hangon emlékezik rá?*

— Talán azzal kezdeném, hogy ameddig a történettudományban és az életben eljutottam, azt mind Szekfű Gyulának köszönhetem. De előbb talán arról beszélnék, amit kérdeztél: milyen volt mint „jelenség”. Erről szólva minden tudathasadástól mentesen ketté kell választani a dolgot. Szekfű Gyula mint tanár, amíg tanítványa le nem doktorált nála, majdnem ridegen szigorú, kemény és maximalista volt. Egykori Eötvös-kollégistaként majdnem túlcitált az Eötvös-kollégistákon maximalizmus terén. Szemináriumain egyik hétről a másikra úgy 750—1000 oldal olvasnivalót adott föl és közömbösen hagyta, milyen nyelven íródott az anyag. Azután rendkívül szellemesen és változatosan kérdezett, úgy-hogy mi, a szemináriumnak már eleve általa kiselejtezett, megmaradt tagjai mindig azzal az érzéssel távoztunk, hogy semmit sem tudunk, mit sem értettünk meg a megbeszélt anyag lényegéből. Sose tudtuk kiszámítani, hogy mit fog kérdezni a szemináriumokon, még kevésbé a kollokviumokon, szigorlatokon. Annyi előnye azonban volt annak, aki szemináriumra járt hozzá, hogy a négyórás heti fő kollégiumból kollokvium nélkül beírta a jelest. Tehát mi hatórányi jeles osztályzatot kaptunk ugyan a kettő helyett, de legalább heti 12 órányi előadás és szeminárium anyagát dolgoztuk fel a szigorú követelmények miatt. Talán illuztrációként elmondom, hogy Széchenyi naplóiból egy-egy kötet volt a szemináriummi olvasnivaló egyik hétről a másikra, vagy Eötvösnek A XIX. század uralgó eszméi... c. teljes műve a másik alkalommal. Azt sem lehetett tudni, hogy mit fog kérdezni a szigorlaton. Más professzorok előírták, kifüggesztették a kötelező olvasmányok jegyzékét. Szekfűnél ilyesmi nem volt: ott vannak a Hóman—Szekfű kötetei és az azokban hasznosított irodalom. Annak alapján kérdezett. Ha a szigorlatozó tudott felelni a feladott kérdésre, megkérdezte, ki és mit írt a témáról és mi a szigorlatozó véleménye, melyik tanulmány megállapításaival ért egyet és miért?

Aki nála akart tovább dolgozni, azt megkérdezte, csupán szakdolgozatot akar-e írni, vagy doktori értekezéssé szeretné továbbfejleszteni a szakdolgozatot. Tőlem is megkérdezte. Amikor kijelentettem, hogy doktori értekezést szeretnék készíteni, két témát ajánlott fel. Az egyik a 19. század első felében Magyarországon járt külföldi utazók rólunk készített írásainak feldolgozása lett volna; ezt nevezte a könnyebben megoldható feladatnak. A másik „A magyar politikai

pártprogramok 1867—1914” című lehetne. Ez a nehezebb — mondotta —, neki viszont sürgősen szüksége is volna erre, mert a 7. kötetet akkor írta.

Ezt a témát választottam, de amikor megkérdeztem, hogyan kezdjek hozzá, mindössze azt mondta, hogy van a Politikai Magyarország c. négykötetes munka, ami nem jó ugyan, de hát más ilyen jellegű mű nincs, és létezik Balla Antal Magyarország története c. kötete. Ha ő tudná — mondotta —, hol lehet megtalálni a pártprogramokat, amelyekre vonatkozó útbaigazítás az említett művekben nincs, már régen megkereste volna. Hát éppen ez lenne az én feladatom. További eligazítást nem adott a majdan doktori értekezéssé továbbfejlesztett szakdolgozathoz. A harmad és negyed év közti nyáron és év közben is ültem a Széchényi Könyvtárban, vagy az akkori Fővárosi Könyvtárban (a mai Szabó Ervin Könyvtárban) és folyóiratokat, hírlapokat és röpiratokat olvastam. Közben, bár 28—30 órányi előadás, szeminárium volt az indexemben, csak annyi órára jártam, amennyi a tandíjmentességhez szükséges volt, és ami külön is érdekelt. Harmadéves koromban Szekfű és Hajnal tanár urak óráin, szemináriumain, első- és másodévesként Heinlein, Mályusz, Tóth Zoltán professzorok előadásain, Mályusz Elemér szemináriumain mindig ott voltam.

Visszatérve a dolgozathoz: a harmad év és a negyed év között, a nyár végére összegyűlt az anyag, és akkor Szekfű tanár úrnak jelentettem, hogy elkészültem az anyaggyűjtéssel. Megnézte és nagyon csodálkozott, milyen nagy tömegű anyag halmozódott fel. Először csak előszóban, illetve egy cédulán köszönte meg, majd fölhasználta a Hóman—Szekfű: Magyarország történet 7. kötetében, ahol még mint készülő doktori értekezéséből merített forrásanyagra hivatkozott. A további kiadásokban pedig már 1934-ben megjelent doktori értekezésként utalt immár mint tanítványa munkájára. Büszke volt minden olyan tanítványára, akinek későbbi doktori értekezéssé érlelt anyaggyűjtését — így Ember Győzőét, Kónyi Máriaét, Ravasz Borbálaét — felhasználta a 6. kötethez, az enyémet pedig a hetedikhez.

Az egyetemen ilyenek bizonyult Szekfű Gyula. Még a doktori szigorlaton is nagyon keményen bánt a jelölttel. Csak azután tegezte le — ha férfi volt a ledoktorált tanítvány —, de mire ledoktoráltam, addigra már elintézte a bécsi kutató ösztöndíjat, ami a gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történeti Kutató Intézet égisze alatt végzendő kutatási lehetőséget biztosította. Ez az intézet a Collegium Hungaricummal egy épületben, a Mária Terézia-féle gárdapalotában, a Museum strasse 7. alatt volt, külön igazgatóval, teljesen elkülönített költségvetéssel, és csak történészek számára állt rendelkezésre. 1934 őszén hárman mentünk ki, Sinkovics István — ma ny. egyetemi tanár —, a sajnálatosan korán elhunyt ifj. Szentpéteri Imre és én.

Akkoriban úgy volt, hogy nem csupán az idegen nyelvi tanszékek birtokosai küldték ki legjobb végzett tanítványaikat a megfelelő országba ösztöndíjasként, hanem a történészprofesszorok is, ha úgy vélték, hogy egyesekből esetleg kutató lehet. Annak előbb ösztöndíjat szereztek előbb Bécsbe, majd Párizsba, utána Londonba, hogy megtanulják a nyelvet és megismerjék a népet, az embereket. Ezt Szekfű szigorúan a lelkünkre kötötte, mondván: nem az a feladat, hogy reggeltől estig csak a levéltárban üljünk, mert arra vén korunkig még többször lehet alkalmunk, hanem amelletts ismerkedjünk meg az élettel, az emberekkel és persze alaposan tanuljuk meg a nyelvet.

A bécsi ösztöndíjas idő letelte után Szekfű tanár úr kieszközölt egyévi bel-földi fél kutató ösztöndíjat, a másik felet Sinkovics István kapta. Amikor a bel-földi ösztöndíj is lejárt, utána én is állás nélkül maradtam 1938-ig. Magántanít-

tásból éltem, ám Szekfű Gyula ezzel nem érte be, hanem ezentúl is támogatót. Erre két bizonyosság is van. Az egyik az, hogy a Hóman—Szekfű—Kerényi szerkesztette 3 kötetes Egyetemes Történet kéziratait — ez nem a mára jellemző csupán — a szerzők akkor is kínosan-keservesen adták a kiadónak; a határidő pedig már nagyon sürgetett. Szekfű tanár úr abból a célból fogadtatott föl engem a Révai kiadó vállalattal, aminek Lantos Kálmán (az antikvárius fia) volt az igazgatója, hogy én legyek az, aki volt tanárimat noszogatom, hogy adjanak már kéziratot és segítsen munkájukat abban, amire kérnek. Váczy Péter, az Országos Levéltár munkatársa, a kora középkori résznek a szerzője megadott témákra bibliográfiákat kért; Hajnal István professzor úr, volt tanárom azt kérte, olvassam el kéziratrészeit és mondjam el véleményemet, észrevételeimet, mint első olvasója. Ezen a réven sokat tanultam, viszont roppant kínos volt, hogy a saját volt tanárom nyakára kellett járnom hetenként kéziratért. Mindig kaptam 10—15 oldalnyit. A harmadik szerző ifj. Iványi-Grünwald Béla, a festőnek a fia volt, szintén az Országos Levéltár tudományos tisztviselője. Ő írta meg az új- és legújabb kor történetét egészen a francia forradalommal lezárva. Ő kérte a legtöbb segítséget. Megkért arra, hogy írjam meg a skandináv államok történetét, míg Dér Józsefet arra kérte meg, hogy ő Délkelet-Európa országainak történetét írja meg. Mind Dér professzor, mind pedig én a külföldi szakirodalom alapján elkészítettünk egy-egy szöveget, Iványi-Grünwald alaposan lerövidítve és saját stílusában átírta, segítségünket a kötet végén meg is köszönte.

Ez nem csupán amiatt volt jelentős segítség, mert a sok olvasás révén sok újat tanulhattam, hanem amiatt is, mert Lantos Kálmán havi háromszáz pengőt fizetett — ami órási pénz volt akkor — arra az időre, amíg a kéziratok végre elkészültek, hozzávetőlegesen fél évre. Ekkorra már folyamatban volt a Révai kislexikonának, a kis vaskos, kinyolcadrét formájú lexikonnak a szerkesztése, amelynek Varjú Elemér volt a főszerkesztője, akinek a szoros határidő miatt segítségre volt szüksége. Ekkor — feltevésem szerint — Szekfű tanár úr ajánlására Lantos Kálmán fölajánlotta, hogy havi 400 pengőt fizet, ha bekapcsolódom a lexikon munkálataiba. A lexikonnak négy vagy öt hónapon belül nyomdakésznek kellett lennie. Nem volt kötött munkaidőm. Lantost nem érdekelte, mikor dolgozom, még a magántanítás továbbfolytatását is megengedte. Így sűrűn előfordult, hogy éjjel tizenkettőkor, egykor még mindig bent voltam a kiadóvállalatnál, mert napközben más dolgom is volt. Varjú Elemér bizalmába fogadott és rám bízta M-től Zs-ig a címszavak szerkesztését. Erről a munkáról nem kívánok beszélni. Sokkal érdekesebb, hogy óriási előnyöm származott belőle, mert ekkor ismerkedtem meg mint szócikkíróval Erdei Ferencsel, Radnóti Miklóssal, aki az Újhold című kötetének dedikált példányát ajándékozta nekem, továbbá Pikler Blankával és más baloldali emberekkel. Akik máshonnan kiszorultak, ott dolgoztak, szócikkenként sordíjat kaptak. De Lantos Kálmánnak előbb nevelője, ekkor már titkára Braun Róbert polgári radikális szociográfus volt, aki 1918-ban Jászi Oszkár mellett dolgozott (akinek köszönhetem is, hogy felkeltette az érdeklődésemet a polgári radikalizmus iránt). Az ő segítségével rábeszéljük Lantos Kálmánt, hogy ne azt fizesse ki sordíjként, ami megjelenik, hanem amennyit a szerzők átadtak a szerkesztőnek. Ők így nem jártak rosszul, és ezért nagyon hálásak voltak. Viszont én meg azért voltam roppant hálás a sorsomnak, hogy ilyen emberekkel ismerkedhettem meg. Csak egy pár nevet említettem, ennél jóval több baloldali, demokratikus gondolkodású szócikkíróval ismerkedtem meg.

Ezt követően, 1936-tól 1938 februárjáig, amíg Szekfű tanár úr — a részleteket nem mesélem el, milyen módon és milyen kapcsolatok révén — be nem juttatott a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárába és archívumába, a magánórák adásán kívül semmilyen keresetem nem volt. Ültem az Országos Levéltárban és kutattam. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara akkoriban a jól fizető intézmények közé tartozott. Itt dolgoztam addig, amíg 1942-ben meg nem szüntették. Közben 1940 őszén munkaszolgálatos voltam. 1941-ben a kamara honvédelmi mentesítési megbízottja segítségével nem kellett bevonulnom, de 1942-től 1945-ig egyvégtében munkaszolgálatot kellett teljesítenem. 1944-ben ki is vittek majdnem Kolomeáig. Onnan jöttünk vissza a Király-hágón és Kárpátukrajnán át Kassáig. Margittán adták át századunkat a németeknek, akik Kópházáig szállítottak vasúti vagonokon. Ott szabadítottak föl a szovjet csapatok 1945. március 31-én. A század egészséges tagjait osztrák koncentrációs táborba deportálták. Engem nem deportáltak, mert flekktifuszban voltam, a lábamban trombózis volt és szívelégtelenség is tetézte mindezt.

Így alakult a sorsom 1945-ig. De — jó okkal — ismét Szekfű tanár úrról szólnék. Mialatt munkaszolgálatos voltam, ő üldözött volt, és 1944. március 19-e után nem adhatott elő az egyetemen, hiszen a Népszava 1941. karácsonyi számában megjelent s a Magyar Nemzet számára írt cikkei miatt, továbbá mivel a lap főmunkatársa volt, az SS kereste, nyomozott utána. Kolostorról kolostorra, egyik barátjától a másikig bujdosott feleségével együtt, ahogy ezt Keresztury Dezső a Szekfű-émlékünnepség alkalmából el is mondta. Ennek ellenére a gettóban — a Wesselényi u. 6. sz. házban — bujdosása idején is felkereste a családomat és letett 500 pengőt az asztalra, mondván, hogy neki erre úgy sincs szüksége. Felesége egy kiló lisztet és egy kiló cukrot adott, hogy használják egészséggel, és ha hazajövök, értesítsük őket.

Hát — mint már említettem — véletlenül hazakerültem. Mikor értesítést küldtem Szekfű tanár úrnak, hogy megvagyok, ő nem volt jó állapotban, mert nagyon megviselte a bujdosás, mégis rögtön eljött hozzám és azt mondotta — mert említett betegségeim miatt ágyban feküdtem —, mihelyt lábra állok, szedjem össze az okmányaimat és adjam be magántanári habilitációs kérvényemet, mert három jelöltje volt, hármunkat akar habilitálni egyszerre, de sorrendben elsőként engem. Ami meg is történt, 1945-ben habilitált, 1946-ban ezt jóváhagyták, és azóta adok elő egyetemen.

— *Szekfű Gyula neve folyton visszatért ebben a több évtizedet magában foglaló életútmondatásban. Nem is akartam közbekérdezni, annyira egységes volt személye révén az eseménysor. Szekfű Gyuláról nagyon sok fontosat, hasznosat és emberközelbe hozót hallottunk itt. Más professzorai, egyetemi oktatói közül kikre gondol, emlékszik ma is szeretettel és hálával?*

— Nagy tisztelettel és szeretettel emlékszem Mályusz Elemér professzorra, aki nagyon rossz előadó volt ugyan, de kimagasló tehetség, és pontosan olyan maximalista, mint Szekfű. Ő elsőéves koromtól tanított. Tőle tanultam meg tulajdonképpen, hogyan is kell történettel foglalkozni, a történetet látni, Szekfű tanár úr ezt továbbfejlesztette még magasabb követelményekkel, de Mályusz Elemér professzor úrnak nagyon hálás vagyok azért.

Nagyon sokat tanultam Hajnal István professzortól, aki Erdei Ferencsel már akkor kapcsolatban volt és szociológiai, pontosabban a társadalomszerkezet-történet, az emberek mindennapi élete oldaláról közelítette meg a múltat. Ez a szemléletmód egyébként áthatotta egyetemestörténet-kötetét. Hálás vagyok Hornyánszky Gyula professzor úrnak is, mert — latin szakos lévén — tőle kér-

tem szakdolgozattémát. Ő „Cicero törvényszéki beszédei tömeglélektani szempontból” címmel jelölte meg a szakdolgozati feladatot. Azért vagyok neki hálás, mert a témából következően el kellett olvasnom a század eleji francia szociológusokat, hogy mégis tudjam, mi a tömegpszichológia. Hornyánszky professzor halálát követően Vári Rezső professzor úr foglalkozott velem. Egyik szakszemináriumán feladatként megbízott a Csengeri János-féle Vergilius Aeneis-fordítás bírálatával. Elégedettsége jeleként az eredeti szöveget erősen lerövidített formában lefordította velem németre, amit ő azután „megnémetesített”. Ezt követően eljuttatta a Philologische Wochenschrift c. folyóirathoz, ahol megjelent. Úgyhogy még 20-21 éves sem voltam, amikor külföldön publikációm jelent meg, ami két okból is roppant nagy dolog volt számomra: egyrészt fiatalágom miatt, másrészt amiatt, mert akkor már elkötelezetten történésznek tudtam, éreztem magam, és — bocsánat a talán illetlen megfogalmazásért — csupán mellékfoglalkozásként űztem a latint és a franciát.

— Mérei elvtársnak a harmincas években két fő kutatási területe volt, és ami a legérdekesebb, mind a kettő a maga idejében teljesen úttörő jellegű vállalkozás volt a magyar történettudományban. Az egyik — ahogy erről már szó volt — egyetemi doktori értekezése 1934-ben jelent meg Magyar politikai pártprogramok 1867—1914 címmel (azóta átdolgozva és kibővítve a Magyar politikai pártok programjai 1867—1918 címmel 1971-ben újból megjelent, és nélkülözhetetlen, alapvető munka lett; de A magyar októberi forradalom és a polgári pártok c. könyve is ennek a sorozatnak fontos része lett 1969-ben). A politikai pártprogramok ilyen feltérképezése a 30-as évek első felében nemcsak új, hanem korszerű kezdeményezés is volt. Azt már hallottuk, hogy a témát Szekfű professzor úr javasolta. Kérdésem az lenne, hogy Mérei elvtárs azután megkedvelte-e ezt a tárgykört, amit látszólag kívülről ajánlottak?

— Már elmondottam, hogy milyen saját szükségletéből kiindulva javasolta ezt a témát és hogyan nem adott semmilyen útbaigazítást, tehát nekem kellett megkeresnem, hogy mi hol van. Ez óriási élményt és izgalmat jelentett. Az, hogy melyik pártnak melyik volt a lapja, azután milyen folyóiratokat kell átnézni, mely röpiratokat érdemes hasznosítani. Egyébként a röpiratanyagot — tudomásom szerint — ma sem aknázták ki még eléggé. A Szabó Ervin Könyvtárban ott van Ballagi Géza gyűjteménye, csodálatos röpiratanyag, legnagyobb része dualizmus korabeli, és — tudommal — nem használták még föl vagy nem eléggé. Akkor nekem ehhez nem volt elég időm, pedig jó lett volna, mert akkor a pártprogramokat elemző disszertáció megállapításai is jobban elmélyíthetők lettek volna. Így csak egy-egy konkrét kérdéssel kapcsolatban néztem néhányat. Ha akkor egy-egy törvényjavaslat előkészítését és minisztériumi, majd illetékes parlamenti bizottsági, parlamenti vitáját is megnéztem volna, akkor számos programnak az elemzését sokkal elmélyültebben készíthettem volna el, még akkori szemmel nézve is, de hát erre nem volt idő az egyetemi évek alatt. Mindenesetre beleszerettem a témába. Az 1969-ben megjelent kötet születésének eme vonzódáson kívül volt egy konkrét oka is. Az 1918-as forradalom 50 éves jubileuma alkalmából fölkértek, tartsak előadást az Akadémia ülészakán az 1918. évben működő polgári pártokról. Ezt megtartottam, és azután továbbfejlesztve a szöveget könyv formájában megjelentettem. Függelékében benne van valamennyi pártprogram, sőt egyes politikusoknak — így pl. Jászinak és másoknak — a nyilatkozatai is napvilágot láttak, hogy érthetőbbé tegyék és megmagyarázzák a pártok erőviszonyait, állásfoglalását és általában a politikai élet mozgását 1919. március 21-éig.

— A másik fő téma: a magyar gazdaságfejlődés kutatása 1790—1848 között, amelynek eredményei előbb tanulmányokban, később könyvekben láttak napvilágot, a Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848 (Bp., 1948) és a Magyar iparfejlődés 1790—1848 (Bp., 1951) című kötetekben. A kívülálló óvatosan teszi fel a kérdéseket: volt része Szekfűnek is a témaválasztásban? Vagy fontosabb az az életrajzi mozzanat, amiről már szintén szó esett, hogy 1938—1942 között — kényszerűségből ugyan, mert tanári állást nem kapott — a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara volt Mérei elvtárs munkahelye, és ez kedvező terep volt az ilyen típusú kutatásokhoz? Netán valami más ok volt a legfontosabb ösztönző a témaválasztásban?

— A sok összetevőből álló kérdésre megpróbálok külön-külön válaszolni. Elsőként talán arra, hogy a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarában megismerkedhettem a szabadkőműves, polgári radikális gondolkodású Varró István osztályvezetővel, Székely Artúrral, aki 1945 után a kamara főtitkára lett és az MSZDP gazdasági bizottságának tagja, aki szintén rokonszenvezett a polgári radikalizmussal. A könyvtár vezetője és helyettese, 1945 után egy ideig még vezetője, akinek utóda lettem — a polgári radikálisokkal rokonszenvező —, Szabó Ervin tanítványai voltak. Egyébként a könyvtár alapítója még az I. világháború előtt Szabó Ervin volt. Az említettek ismertettek meg az egykori Polgári Radikális Párt még élő és 1918-ban magas állami funkciót betöltő tagjával, Gönczi Jenővel, Ráczy Gyulával és a kamarának az ellenforradalom alatt eltávolított főtitkárával, a szabadkőműves, polgári radikális Vágó Józseffel. Ösztönzésükre írtam meg Polgári radikalizmus Magyarországon 1900—1919 című, 1947-ben megjelent kötetemet, amelynek függelékében közöltem a párt két programját is. Ilyen ösztönzést nyert kutatásom a Kereskedelmi és Iparkamarától.

A gazdaságtörténet vonatkozásában Szekfű tanár úrnak csak jóval korábban és csupán közvetett része volt a témaválasztásban. Közvetett azáltal, hogy ha Bécsbe küldik az embert kutatói ösztöndíjjal, ott aligha foglalkozhat a magyar belpolitikai életnek olyan jellegű vonatkozásaival, mint a pártprogramok. Ehelyett olyasmivel kell foglalkozni, ami a bécsi levéltárak anyagából kiásható. Így azután már eleve, amikor Szekfű tanár úr fölszólított, hogy jelöljek meg Bécsben megfelelő ösztöndíjtémát, akkor ott kutathatót kellett megadnom. Tekintettel arra, hogy Eckhart Ferenc professzor — Szekfűnek jó barátja — még az 1920-as években kötetet jelentetett meg A bécsi udvar gazdaságpolitikája Mária Terézia korában címmel, és Domanovszky tanítványai ezt a kutatást folytatták II. József korára vonatkozólag, logikusnak tűnt, hogy folytassam a vizsgálódást, de most már 1790-től 1848-ig. Amikor kijutottam Bécsbe és beültem a levéltárba s megnéztem az anyagot, akkor viszonylag hamar rájöttem, hogy az óriási anyagot egy év alatt nem tudom földolgozni. Így azután az intézet igazgatójának, Angyal Dávid professzor úrnak az engedélyével — akinek szintén nagyon hálás vagyok — leszűkítettem a témát „A bécsi kormány vámpolitikája Magyarországon” témakörre. Ezt 1815-ig föl is dolgoztam, és a Bécsi Magyar Történeti Intézet következő évi Évkönyvében (1936) meg is jelent. Mire eljöttem Bécsből, a kéziratot már készen ott hagytam. Az Évkönyv hivatalos lektora Eckhart Ferenc professzor volt, akit a felszabadulásig személyesen nem ismertem. Ő mondta Szekfű tanár úrnak, mikor megtudta, hogy Szekfű-tanítvány vagyok, hogy büszke lehet rám, mert a dolgozat nagyon jó. Így került sor közlésére. Ilyen előzmények után amikor hazajöttem, és úgymint állás nélkül lévén, igazán ráértem a levéltárban ülni, az iparpolitikán továbblépve kutat-

tam most már az Országos Levéltárban és a Fővárosi Levéltárban a magyar ipar történetét.

A kérdés másik részére válaszolva: 1946-tól mint magántanár előadtam a pesti egyetemen. Akkoriban a magántanárok előadásaira majdnem szívesebben jártak a hallgatók, mint a rendes tanárokéra, mert ott mindig valami új kutatási eredményt kaptak. Én se adhattam alább. Nekiálltam és gyűjtöttem az anyagot. Minthogy a Domanovszky-tanítványok a 18. század végéig kutatták a magyar mezőgazdaság történetét, a 19. századra vonatkozólag még nem, elhatároztam, hogy folytatom a kutatást ebben a tárgykörben. Ahogy a kutatással előrehaladtam, azon melegében tovább is adtam előadás formájában az egyetemen, és mire 1947-re elértem a kutatások bizonyos szintjéig, könyvet írtam az anyagra épített előadás-sorozat alapján. Az 1948. évi centenáriumi esztendő jó alkalom volt a megjelenítésre és arra, hogy a kötetet Szekfü Gyula 65. születésnapjára megemlékezésül neki ajánlhassam. Az iparfejlődésre vonatkozó kutatásokat még tovább kellett folytatnom, mert annyi volt az anyag, hogy a gyűjtést és a szöveg elkészítését csak 1949—50-re íudtam befejezni. Ezért jelent meg 1951-ben.

— Azt hiszem, joggal feltételezem, hogy ez a gazdaságtörténeti megalapozás megkönnyítette aztán a marxizmus megismerését és elfogadását. Valóban így történt-e, s egyáltalán mikor és hogyan ismerkedett meg a marxizmussal?

— A kettő között ilyen összefüggés nincs, de van egy másik. 1945 óta párttag vagyok, 1948 óta pártoktatóként működtem az I. kerületi pártbizottság keretében, munkásokat, dolgozókat tanítottunk este. Olyan szemináriumvezetőkkel dolgoztam együtt, mint Hajdu Tibor vagy Borsányi György, akik akkor még — ha jól emlékszem — gimnazisták voltak. Én is szemináriumvezetéssel kezdtem, de egy év múlva az I. kerület elméleti tanácsának vezetőjévé tettek, vagyis az összes esti szemináriumnak én voltam az ellenőre és irányítója. Ezzel kapcsolatban kötelességemnek tartottam, hogy a marxizmust megismerjem. Szerencsémre — a pártközpont Központi Előadói Irodája munkaközösségének tagjaként — megismerkedtem Czóbel Ernővel, aki a Szikránál a klasszikusok — Marx, Engels, Lenin — művei magyar fordításainak a gondozója volt. Birtokában volt a Marx—Engels Gesamtausgabe, a MEGA, ő szívesen kölcsönadta a köteteket és azokat olvagattam, éppúgy, ahogyan az ő révén sikerült Leninnek A kapitalizmus fejlődése Oroszországban német nyelvű szövegével megismerkednem. Egy 1950-ben megjelent tanulmányomban már használtam is ezt a művet.

Fokozatosan, lassan, apránként ismerkedtem meg a marxizmussal, hiszen lehetetlen Marx, Engels, Lenin műveit egyik napról a másikra megismerni. Éveken át, máig tartóan ismerkedem a marxizmussal, mert még mindig nem csak arról van szó, hogy ha változó körülmények között újra olvassa az ember a klasszikusokat, akkor mindig lát valami újat, hanem van olyan művük is, nem is kevés, amit még nem olvasott és azzal is meg kell ismerkedni. Tehát fokozatosan, folyamatosan, a pártoktató munkámmal kapcsolatban ismerkedtem meg a marxizmus—leninizmussal, és próbáltam a lényegét megérteni és ^{le}tem a betűt rágva alkalmazni a kutatómunkában már 1950-ben, 1951-ben megjelent írásaiban.

— Most már a felszabadulás után tartunk az életrajzban. Ahogy arról szó esett, 1946-tól magántanár a budapesti egyetemen. Emellett — úgy tudom — fontos szerepe volt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának a létrehozásában, sőt a Levéltári Központ életre hívásában, valamint az első levéltári törvény létrejöttében is. 1949-től előadó a szegedi egyetemen, 1951-től ugyanitt tanszékvezetője a Magyar Történeti Tanszéknek. Önként és szíve-

sen jött Szegedre, vagy felsőbb utasításra? Milyen volt akkor a szegedi bölcsész-karon az oktatás, vagy még tágabbra véve a kört, az egyetemi élet?

— Ez a kérdés is összetett. Emiatt kénytelen vagyok több részre bontva válaszolni. Az általad felsorakoztatott tények, időpontok helytállóak. Annyit kell kiegészítésként hozzátennem, hogy miközben magántanárként Budapesten, majd 1949-től Szegeden előadtam, közben 1948-ban megszüntették a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarát, engem az Országos Levéltárba helyeztek el önálló tudományos kutató, irányító munkakörben címmel, de megbízást kaptam arra, hogy mint a kamarai könyvtár akkor már egyedüli vezetője szervezzem meg a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemnek — amelyet új épületbe kellett vinni, mert a Szerb utcai épület szűknek és alkalmatlannak is bizonyult — a könyvtárát, amelynek bázisa a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 70 ezer kötetes könyvtára volt. Ebbe kellett beleolvasztani a Kelemen Móric által valaha vezetett Racionalizálási Bizottság könyvtárát, és Heller Farkas professzornak, aki akkor már nem élt, műegyetemi közgazdasági tanszéki könyvtárát. Ez volt a feladat. Azonkívül meg kellett szervezni a státusokat, költségvetést csinálni és épületet kellett szerezni a könyvtárhoz, hiszen ekkora tömegű könyvet nem lehetett normál épületbe elhelyezni, csak ami vastraverzekre fölépített állványrendszerrel van ellátva, de ugyanakkor benne legyen az egyetem épületében. Úgyhogy Nagy Tamás, aki az egyetem szervezésével volt megbízva és rengeteg volt a dolga, rám hárította ezt, mondván, hogy ha már a könyvtárat úgyis nekem kell szervezni, akkor próbáljak épületet is keresni.

Az MKKE mai épületének akkor csak a falai álltak, Trautmann Rezsőnek — ma az Elnöki Tanács helyettes elnöke —, aki akkor a MATI-ban volt és országos hírével statikus szakember, a tanácsára választottam ki számos más épület közül, mert hiszen itt már csak a falaknak a statikai állapotát kellett megvizsgálni, minden egyebet amúgy is újat kellett építeni. Ez történt. Alighogy ez a szervezés folyt — most nem akarok részletekbe bocsátkozni, költségvetés-készítés, viták erről jobbra-balra —, miközben a két egyetemen tanítottam is, közben már újabb megbízást kaptam arra, hogy szervezzem meg a Levéltárak Országos Központját, aminek az volt a feladata, hogy központilag ellenőrizze, irányítsa az ország összes levéltárát, beleértve az Országos Levéltárat is. Ennek a szervezését is elvégeztem Nagy Sándorral együtt, aki a közelmúltig még a Művelődési Minisztérium pénzügyi osztályának a vezetője volt. Nagy Sándor felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott, hiszen nem értettem a pénzügyekhez. Elkészült a költségvetés, a státuslétszám-tervezet. Sikerült megfelelő szakembereket is találni. Épületet is kellett keresni. Ez sikerült, és más néven, változott hatáskörrel ma is ott működik a mostani Üri utca 64—66. szám alatti épületben a levéltárak ügyével foglalkozó hivatal.

Miután mindkét intézmény szervezésének alapvetését elláttam, a kiküldött kinevezésekről minden esetben lemondtam. Sosem vettem fel honoráriumot egyik intézmény vezetéséért sem, mondván, hogy ez társadalmi munka, én egyetemen oktatok és van levéltárosi fizetésem akadémiai pótlékkal kiegészítve. Közben jött egy határozat, hogy engem egyetemen állandó státusban kell alkalmazni. Ekkor került szóba aztán az, hogy 1950-ben, illetve 1951-ben Budapestre kerülök, de bizonyos — itt nem ismertető — körülmények miatt nem kerülhettem oda státusba 1951-ben.

Azután újabb szigorú határozat alapján, hogy egyetemen kell elhelyezni engem állandó állásban, a budapesti és a szegedi történész felelősök elkezdtek vitatkozni egymással, hová kerüljek. Végül is rám bízták a döntést és önként vál-

laltam — tekintve, hogy rendkívül sok, nem ismertetendő méltánytalanságban és bántásban részesültem tudományos munkásságom miatt pesti történész vezető körök részéről — Szegedet. Szekfű tanár úr is azt tanácsolta, hogy ez jó lesz, mert ott nyugtom lesz és az egyetemi oktatás mellett lehet kutatni. Így kerültem Szegedre — ismétlem — saját elhatározásból, senki nem kényszerített rá.

Ami a kérdés utolsó részét illeti, nem tudom, hogy milyen volt az oktatás Szegeden, és tágabban véve a kört, az egyetemi élet, tekintve, hogy lejártam — akkor még az előbb említett rengeteg elfoglaltság mellett — Szegedre. Ha Szegeden voltam egy vagy két napot, akkor mást se csináltam, mint oktattam és a hallgatókkal foglalkoztam szakdolgozathoz adott konzultáció formájában vagy esetleg kollégiumokba jártam ki hozzájuk beszélgetni. Tehát nem jutott időm megismerkedni az egyetemi élettel. Egy megszorítással élek, Sötér Istvánt ismertem jól, de vele korábban már Budapesten ismerkedhettem meg. Másokat csupán arról ismertem, de hogy milyen volt az egyetemi élet, arról semmilyen felvilágosítással nem szolgálhatok.

— *En külön gondosan megszámloltam, hogy a már említett, 1951-ben megjelent Magyar iparfejlődés 1790—1848 c. könyvben a 420 oldalon összesen 10 sor az akkoriban kötelező politikai frázis, hogy dolgozó népünk pártunk vezetésével... stb. Hangsúlyozom, mindössze ennyi, és az egész vaskos kötet szigorúan vett, szintiszta tudomány, s lényegében ugyanez mondható el akkori más munkáiról is. Hogyan tudta az abban az időben szinte kötelezően elvárt vulgarizálásokat elkerülni? A Szekfű-iskola hatása élt ebben is tovább? Az igazi Marx alapos ismerete volt a fő ok? Vagy az általában vett tudományosság tisztelete? Jóllehet áttételesen ebben a műben is ott volt az akkor divatos leegyszerűsítő felfogás néhány vonása például abban, hogy olyan elméleti megállapításokat tett, amelyeket a tényanyag nem mindenben támasztott alá, többek között a gyarmati függés által súlyosbított feudalizmus tárgykörében vagy akkor, amikor az eredeti tőkefelhalmozás létezéséről mint a magyar gazdasági élet jellemző vonásáról van szó. Másképpen megfogalmazva: a tételesen elmondott koncepció néha ellentétben van a felsorakoztatott tényanyaggal.*

— Való igaz, amit ezekről mondottál. Bár talán túlzás, hogy kötelező, de elterjedt és hibás volt a magyar múlt által és a tények, források által meg nem erősített, politikai töltésű megfogalmazások használata. Az is igaz, hogy maguk a kötetben szereplő tények megcáfolták az ilyen állításokat, legalábbis az iparfejlődés ágazati vonatkozásaiban. Akkoriban a történész vezetőknek az volt a felfogásuk, hogy nagyon sürgősen kell marxista szellemű történelmi könyveket írni. Előzmények híján pedig — úgy vélték — nem lehet mást csinálni, egyszerűen elő kell venni a régi tudósoknak különböző korokról szóló műveit, és marxista frazeológiával kell megtölteni adataikat, megállapításaikat. Nem figyeltek arra, hogy e művek forrásbázisát és szemléletmódját is kritikával kellene szemlélni.

A forráskutatások alapján feltárt tényekből levont következtetésem miatt 1948 és 1952 között munkáim kemény bírálatban is részesültek az akkori dogmatikusok részéről. A tények és a tudományosság tiszteletét Szekfű Gyulától tanultam meg, noha szemléletünk jócskán eltért egymásétól, viszont sohasem féltem az akkori és a mindenkori vezetőkkel való vitatkozásoktól vagy szembeállításoktól, akármilyen — és nagyon sok — károm származott is belőle. Amit a tények alapján tudományos meggyőződésemmek tartottam, azt leírtam, amellel kitartottam és vállaltam mindazokat a „kamatokat”, amiket ezért meg kellett fizetnem.

A 19. századi mezőgazdaság, agrártársadalom, az iparfejlődés története — majd szó lesz még bizonyára a munkásmozgalom-történeti munkásságomról is — olyan területek voltak, amelyekkel az 1945 előtti időszakok történészei, vizsgálóik még bizonyos fokig Marczali Henriket is beleértve, nem foglalkoztak elmélyült levéltári és egykorú nyomtatványokra támaszkodó rendszeres kutatás útján. Ezek fehér foltok voltak, amelyeket ki kellett tölteni, mert ha érintőlegesen szót ejtettek is eme területekről, annál rosszabb volt, mert vagy nem tárták fel a valóság minden oldalát, vagy elfogultan, egyoldalúan. A magyar történettudomány és politika vezetői tehát abban a tekintetben helyesen jártak el, hogy ezeknek a fehér foltoknak minél előbbi eltüntetését szorgalmazták, immár forrásokra alapozott kutatások alapján. Amíg azonban az új eredmények megszületnek — és ez már hiba volt —, költsük át marxistává, ami van. Ezt az imént már jeleztem. Lényegében véve egyes fehér foltok eltüntetése végett és a marxista „átköltés” ellen — bár csak közvetve és nem is következetesen harcolva — írtam ezeket a könyveket és a munkásmozgalomról szólókat is.

Ami a gyarmati függést és az eredeti tőkefelhalmozást illeti, a „gyarmati függés” sűrű emlegetése a Magyar iparfejlődés c. kötetben több okból kifolyólag is sematikus és így helytelen volt, mert figyelmen kívül hagyta egyrészt azt az objektív ténytet, hogy a közép- és kelet-európai államok elmaradottsága — országonként persze eltérő módon és mértékben — közös vonás volt. Ezen belül nem jelezte, hogy a történeti múlt eltérése folytán is a Habsburg-monarchia Lajtától nyugatra fekvő területeinek túlnyomó része már korábban gazdaságilag jelentősen fejlettebb, iparosodottabb volt az agrár jellegű s többnyire elmaradott gazdálkodást folytató Magyarországnál. Mindebből következően a monarchia két része objektíve, történetileg adott, nem egyenlő gazdasági erejű, de egymást kiegészítő, komplementer gazdaság, piaci terület lehetett. Ezt az objektív adottságot, a gazdaságilag egyenlőtlen erejű felek egymástól való függését a bécsi kormány vámpolitikája még csak elmélyítette. Igaz tehát a Lajtán túli területektől való gazdasági függés, de sematikus, fázisértékű, nem igaz a vámpolitika diszkriminatív tételei ellenére sem a „gyarmati” jelző odabiggyesztese. Ezt a kötetben számos tény cáfolja és mostani szavaimat igazolja.

Az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozás hatásának emlegetése szintén sematikus a Magyar iparfejlődés kötetben, mint a magyar gazdasági fejlődést hátráltató tényező. Magyarországon nem került sor a parasztok elkergetésére földjük-ről olyan általános jellemzőként és meghatározó jelentőségűen, mint akár Angliában, akár Kelet-Poroszországban. Ennek okait itt nem részletezem, csak annyit jegyzek meg, hogy ebben a kérdésben is a kötet tényanyaga tartalmazza az igazságot.

— *A hatvanas évektől kezdve az eddigi fő kutatási területek mellett mindjobban kibontakozik munkásságában a historiográfia művelése. 1961-ben az egyetlen nekünk már Mérei elvtárs adta elő A történetírás története c. tárgyat. A historiográfián belül is különösen érdekli „a nemzetekfeletti állam” eszméje a polgári történetírásban, a föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia témája, továbbá a strukturalizmus, strukturalista elemzés, marxizmus tárgyköre. Ezeknek elemzése szintén új kezdeményezés volt a magyar történettudományban. Remélem, nem tévedek, amikor úgy vélem, hogy itt megint nagyon időszerű témáról, a kor kihívásáról és az erre való marxista válaszadás igényéről van szó.*

— A kérdés felvetésével teljes mértékben egyetértek, amennyiben időszerű téma a kor kihívására adandó marxista válaszadás igénye, mint amely e mun-

kákra ösztönöz. Ez azonban egymagában még nem kielégítő magyarázat, mert nem tükrözi a valóságot teljes egészében. Még két mozzanatot, ha tetszik, ha nem, figyelembe kell venni. Az egyik az, hogy 1960 táján, azt hiszem 1960-ban rendelkezte el a minisztérium az új oktatási reform elkészítését, és abban a történeti oktatás reformjának a kidolgozását Szegedre bízta, a mi szekciónkra. Ebben az azóta sajnos elhunyt Wittman Tiborral és — Budapesten — Elekes Lajossal dolgoztunk együtt. Mi hárman csináltuk meg a történetoktatás reformtervét, amely a legutóbbi időkig érvényben volt. Téged még eszerint tanítottunk. Ebbe eddig nem tanított tárgyként került bele a történetírás története, és emiatt kezdtem hozzá megtanulni és továbbadni a történetírás történetét. Azután, ha az ember tanul, olvas és majd kutat, közben néha ír is. Na most, ha megnézed a Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia című könyvet, annak a bevezetőjében megtalálod a magyarázatát, hogy milyen korkihívás teite szükségessé a marxista válaszadást, hogyan merült föl egyáltalán a nemzetekfölötti állam problémája a polgári történetírásban, mi volt bevallott politikai háttere. Az 1960. évi stockholmi történész vilákkongresszus benyomása, hatása alatt — mint erről a kötet bevezetéséből tudomást szerezhettél — úgy éreztem, nekünk is állást kellene foglalni valamiképpen ebben a kérdéskörben. Ekkor kezdtem el kutatni a nemzetekfölötti állam problematikáját. Előadást is tartottam erről, majd több folyóiratban tanulmányaim jelentek meg magyarul, és ezeket kibővítve könyvben németül is publikáltam. Ezekben az írásokban a nemzetekfölötti állam és az integráció problematikáját marxista megközelítésben próbáltam elemezni, vitázva a nem marxista megközelítésekkel, elsősorban a nyugatnémet és az osztrák történetírás termékeivel.

A strukturalizmusról amiatt írtam, mert a nyugatnémet történettudomány kezdett struktúrákutatással foglalkozni, és új módszereket próbált alkalmazni, bár az Annales-kör módszerét nem tudta teljesen magáévá tenni, mert akkor még hatottak a régi beidegződések. Azonkívül a strukturalizmussal foglalkoztak régészekről kezdve irodalomárokig mindenféle szakmában, néprajzban, mindenfélében, mégpedig főként Lévi-Strauss nézetei alapján, aki az őskorral foglalkozott, amelyben évmilliókon át valóban nincsenek gyors változások, tehát statikus szemlélete ezekre az időkre bizonyos fenntartásokkal megérthető, ha teljesen nem is fogadható el. Ezzel, továbbá a spontán lassú fejlődés koncepciójával kellett szembeállítani a marxizmus dinamikus elméletének a struktúra elemzését, amely az új minőséget teremtő ugrást is figyelembe veszi, nem tagadván a mélyben ható spontán folyamatokat és hatásukat, éppen az ugrások elősegítésében, előkészítésében. De a tudatos folyamatok és a spontán mozgások kölcsönhatása folytán bekövetkező ugrások ténye a csak a mélyben ható mozgásra figyelő történetírás egyes neves nem marxista történészeinek elkerülte a figyelmét. Ennek lehettek esetleg a hirtelen, forradalmi, a politikai uralomban, a társadalmi vezetésben, az intézményrendszerben bekövetkező változásokkal szembehelyezkedő álláspontból, akár tudattalanul adódó forrásai is. Ez indított a strukturalizmussal való foglalkozásra és a strukturalizmusról szóló tanulmány megírására. A franciák már 1955-ben elavultnak minősítették a strukturalizmus statikus vagy pusztán a spontán mozgásra építő elméletét. Erre tanulmányomban hivatkozom is. Magyarországon azonban maga a strukturalizmus akkor még, 1970 táján az újdonság erejével hatott, legalábbis a történész szakemberek körében. Erről 1970-ben a moszkvai történész vilákkongresszuson egy — most már akadémikus — vezető történészünk ilyen tartalmú szavai győztek meg.

— Közben persze — hogy csak a legfontosabbakra utaljak — 1980-ban megjelent a Magyarország története (1790—1848) ötödik kötete két, ránézésre is tekintélyes könyvben, csaknem 1500 oldalon. Ennek főszerkesztője Mérei Gyula, ráadásul a terjedelmes gazdaságtörténeti fejezet tetemes részének szerzője is. Egyetemi tankönyvet, jegyzeteket is írt. Úgy tudom, ezek közül az 1945 utáni magyarországi történetírásról szóló az 1960-as években a Lomonoszov Egyetem által megjelentetett historiográfiai tankönyv kötetben is szerepel. Számos más írása is megjelent külföldön, orosz, francia, belga, NDK történész intézmények felkérésére, sohasem önként felkínálkozás alapján. Önkéntelenül felmerült bennem a kérdés, hogyan jutott ideje ennyi mindenre? Hozzávéve persze a sok évtizedes egyetemi oktató-nevelő és mozgalmi munkát is. Soha nem felejthetem, ha kellett, késő estig vizsgáztatott, én is este kilenckor fejeztem be a szigorlatot, utolsó voltam a névsorban. Lépten-nyomon hangoztatott követelmény volt az egyetemi oktatóknál az úgynevezett hármasság, az oktató-nevelő-tudományos munka elválaszthatatlan együttese. Mi, tanítványai azt tapasztaltuk, objektíve, kívülállóként, hogy egyformán törődött mind a hárommal, szívesen és időt nem sajnálva végezte mindegyiket. Gondolom, ez szubjektíve, Mérei elvtárs szándékai szerint is így volt.

— Ehhez nehezen tudnék bármit is hozzátenni. Akármennyire hízelgő is számomra, valóban ezt próbáltam tenni és ennek érdekében napi 12—16 órát dolgoztam. Másra nem is jutott időm.

— Kezdő gyakornok voltam, amikor Mérei elvtárs volt a bölcsészkar dékánja, ezt a feladatot is nagyon lelkiismeretesen és jól ellátva. De kari tanácsüléseken és egyéb értekezleteken nekem mindig olyan érzésem támadt, alig várja már, hogy dékáni megbízatása leteljen. Úgy ismertem akkor és azóta is, hogy „az én vezérem bensőmből vezérel” indíttatásával minden „hétköznapi” teendőt nagyon szívesen megtesz az oktatásban, a fiatalok közt s a pártmunkában, de a magasabb hivataloktól, pozícióktól idegenkedik. Nem tudom, helyes volt-e a megérzésem?

— Teljesen helyes volt, mert — hogy mostani divatos szót használjak — sohas szerettem „villogni”, vezetni. Csak oktatni és kutatni szerettem mindig és szakmailag segíteni annak, aki kéri. Ennek talán alapvetően egyéni alkatom, alaptermészetem visszahúzódó, bezárkózó, filoszkozó jellege az oka, ami visszatart a közszereplésre törekvéstől vagy attól, hogy abban örömet leljek. Ha azonban valamit kötelezően rábíztak, becsületbeli ügynek tartottam, hogy képességeim korlátjain belül tisztességesen, alaposan elvégezzem a munkát.

— Mérei elvtárs azon nagyon-nagyon ritka kivételek egyike, hogy Pestről lejáró oktatóként kezdte itt, de már vagy két évtizeddel ezelőtt leköltözött Szegedre. Mit jelent Önnek Szeged? Nem sajnálja-e Pestet? Hogy érezte és érzi magát Szegeden? Tudományos munkája számára beszűkülést jelentett-e a leköltözés, vagy talán éppen ellenkezőleg: új lehetőségeket is adott?

— Talán a kérdésre, minthogy két részből áll, külön-külön próbálnék válaszolni, bár lényegét, tartalmát illetően a kettő nem választható el egymástól. A Szegedre költözés kétségtelenül elszakított a korábbi kutatásaim alapjául szolgáló levéltári forrásoktól — mert hiszen azok Pesten vannak, és tekintettel arra, hogy a hétnek a legnagyobb részét vagy az egész hetet itt töltöttem, függetlenül attól, hogy itt laktam vagy lakom-e —, ebből következően az a lehetőség, hogy levéltári alapon nyugvó kutatásokat folytathassak, egészen minimálisra szűkült le, és ebből a szempontból hátrányos, mert mindig föl kellett menni a levéltári kutatáshoz, sőt régi folyóiratok tanulmányozásához is. Emel-

lett idő is kell hozzá, legalább egy-két hónap, de inkább több ahhoz, hogy az ember kiválogassa magának, amit aztán lexiroxtat stb. Ezekben az években nem volt időm erre, tehát értelemszerűen kellett olyan témára áttérni, mint a historiográfia története, ami nyomtatott anyagból, könyvekből, folyóiratokból megoldható, külföldről meghozható stb. Ilyen értelemben sajnálom Pestet és hát azért én ott születtem, a családom, gyerekeim, unokáim ott vannak. Több szót erről nem érdemes ejteni.

Szeged a nyugalmat jelenti számomra. Mióta pedig újból sikerült olyan emberre találnom, akihez hasonlót — jobbat — nehezebben találhattam volna, azóta különösen jól érzem magamat Szegeden. Nem is tudnám elképzelni az életemet másképp. Lehetőségem nyílt mint oktatónak arra, hogy megkísérleljem, hogy itt volt hallgatóim — jelenleg már egyetemi oktatók — révén egy regionális munkásmozgalom-történeti, de főleg szegedi és Csongrád megyei kutatóbázist próbáljak kialakítani, tekintettel arra, hogy magam is foglalkoztam és foglalkozom munkásmozgalomtörténet-kutatással is, mint ezt egynémely munkám mutatja. Ez bizonyos mértékig sikerült, hiszen azok közül, akik most történelmet oktatnak az egyetemen azon a tanszéken, amit én vezettem, az idősebbek mind munkásmozgalom-történeti témából szereztek kandidátusi fokozatot is, és többségükben továbbra is eme témakörben munkálkodnak. Továbbá — bár nincs rajta a nevem, mert ahhoz ragaszkodtam, hogy ne tegyék rá — a Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből című többkötetes mű immár befejeződött kiadását én kezdeményeztem a megyei pártbizottságnál, amely aztán patronálása alá vette. A minisztériumban volt akkor olyan osztályvezető, aki megértéssel kezelte a tervet, és céltámogatást biztosított a kutatásokhoz. A kiadási költségeket a megyei tanács teremtette elő.

Más módon is próbálkoztam regionális munkásmozgalomtörténet-kutató profil kialakításával, abból a központi szerveknél is elmondott nézőpontból kiindulva, hogy addig a magyarországi munkásmozgalom történetét hitelesen és teljes színességében megírni nem lehet, amíg a regionális dokumentumokat össze nem gyűjtik. Ha országosan már meglesznek a dokumentumgyűjtemények, akkor Pesten a Párttörténeti Intézet meg tudja csinálni a valóban árnyalt összefoglalást. Ezért is — mint tudom — több megyében most már hasonló kutatások nemcsak hogy folynak, hanem már publikációk is történtek, de először és elsőként az országban Szegeden. Emellett készülnek regionális munkás- és parasztmozgalmi feldolgozások is immár széles társadalmi, gazdasági szerkezeti összefüggésekbe illeszkedve, tehát korszerű módszerekkel.

— *Biztos vagyok benne, hogy a nyugdíjasévek is rendszeres tudományos munkával telnek. Min dolgozik most, és mik a további tervei?*

— Tekintettel arra, hogy az egészségem nem jó, csupán legközelebbi tenni-valómról szólnék, mert ennek elvégzése becsületbeli kötelességem. Két éven belül elkészítem a magyar munkásság történetét a kezdetektől 1867-ig. A Párttörténeti Intézetnek ugyanis most az az egyik feladata, hogy teljesen új, többkötetes, korszerű, magyar munkásmozgalom-történetet készítsen. A kezdeti időkről szóló rész megírására kértek fel. Minden további munka egészségi állapotom alakulásától függ. Remélem, hogy a jelenleg két folyóiratban betöltött szerkesztőbizottsági tagsággal járó aktív tevékenységnek még így is meg tudok felelni.

— *Milyennek látja a magyar történelem-utánpótlás helyzetét? Főleg a 30—40 év közöttiekre gondolok.*

— Nagyon biztatónak. Ha előveszed a pár hónappal ezelőtt megjelent Magyarország története a 20. században c. kötetet, amelyet többen írtak, talán Balogh Sándort kivéve valamennyi szerző 30—40 vagy 45 év közt levő fiatal tehetség. Szeged miatt sem kell szégyenkeznünk. Itt is van számos tehetséges fiatal. Ne feledkezzünk azért meg rajtuk kívül az 50 és 60 év közöttiekről sem, akik közül számosan magas tudományos fokozattal rendelkeznek. Szegediek mellett jócskán akadnak budapestiek is, akik magukat tanítványaimnak vallják, hiszen 1953-ig Budapesten is tanítottam. Ők már a „beérkezett” utánpótláshoz tartoznak, hiszen vagy tanszékvezetők, vagy egyéb vezető állásban működnek.

— *A kérdező — lévén elsősorban irodalmár — nem mulaszthatja el megkérdezni befejezésül, hogy melyek a legerősebb és legmaradandóbb irodalmi élményei, emberi és tudósi fejlődéséhez milyen ösztönzéseket kapott az irodalomtól?*

— Az irodalom azon túl, hogy gyönyörűséget is okoz, azért érdekel, mert az író, bár egyénisége, szubjektív látásmódja, egyéni életkörülményei keltette érzései mind meghatározzák, hogyan látja a környező világot, de a társadalom, a politikai intézményrendszerben kifejeződő érdekek és egyéb viszonyok általános érvényű hatása pozitíve vagy negatíve szintén tükröződik alkotásaiban, aszerint, amivel azonosul vagy szeretne azonosulni. Így azután az irodalom történészként nem csupán a kikapcsolódás lehetősége miatt érdekel, hanem amiatt is, mert — áttételesen — sok mindennek jobb megértését teszi lehetővé egy-egy adott korszak, időmetszet viszonyairól. Csak egy példát említek: a Mikszáth Kálmán Összes Műveinek cikkeit és karcolatait tartalmazó kötetek lektoraként rendkívül tanulságos számomra, hogyan látja korát, mert szubjektív mozgatóit is számba véve és bevonva, jobban megérthetővé, megismerhetővé teszi kora politikai és kulturális életének valós folyamatát.

— *Hálásan köszönöm a beszélgetést, jó egészséget és további dolgos éveket kívánok.*